

ІІІ. Джерелознавчі галузі знань

Наталія Солонська

ЩОДО СТВОРЕННЯ ЗВЕДЕНОГО КАТАЛОГУ ДАВНЬОБОЛГАРСЬКИХ ДЖЕРЕЛ, ЯКІ ЗНАХОДИЛИСЯ В ІМОВІРНОМУ ФОНДІ БІБЛІОТЕКИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Питання болгарської традиції, болгарських джерел у бібліотеці київського князя Ярослава Мудрого в українській і в болгарській історичній науці не виникало. Втім, дослідження місця літератури Київської Русі в контексті європейських середньовічних літератур здійснивалися багатьма російськими (у тому числі радянськими, зокрема й українськими) і болгарськими ученими кількох поколінь протягом століть.

У даній статті ми не спиняємося на текстологічному досліджені давньоруських рукописних книг, які прийшли в Київську Русь із Болгарії, оскільки давні списки бувають компілятивними, складаються з різних за походженням частин. Тільки спеціальні дослідження зможуть дати відповідь на питання щодо чисельності компіляцій (при створенні компілятивного рукопису інші писці вдавалися до кількох джерел, які тексти могли бути складені з різних за походженням частин)². Не розглядаємо ми й орфографічні, мовні, текстові компіляції, що є парадігма дослідників-мовознавців.

Структура дослідження кожної конкретної пам'ятки має б включати такі пункти: текст; мова; палеографічні особливості; фонетика; морфологія (именник, прикметник, дієслова (час, дієвідмінн), спеціальні дієслова; синтаксис; словниковий склад⁴.

Відносно розгортання процесу вивчення проблематики можна судити за назвами симпозіумів. Коло питань, які стосуються проблем давньої літератури Кіївської Русі, дуже широке. Над ними працювали і продовжують працювати нові покоління дослідників.

Так, VIII Міжнародний славістичний конгрес (Загреб-Любліана, 4-9 вересня 1978 р.) порушував проблеми слов'янської історії, культури, літератури, історії слов'янських літератур, загальногоТа порівняльного словањського літературознавства⁵. Англієць Ф. Томсон виступив з доповіддо „Характеристика християнської та візантійської культур“. Він висловив думку, що солунські брати були агентами візантійської церкви і Візантії. Це викликало негативну реакцію славістів усіх країн.

На ІХ Міжнародному конгресі славістів (К., 1979), де розглядалися, зокрема такі теми: "Праслов'янська мова в колі інших мов", "Мовна ситуація в Київській Русі та взаємов'язок давньоруської писемності з іншими мовами", "Література Київської Русі в загальнослов'янському та світовому контексті", "Фольклор Київської Русі та фольклор інших народів середньовіччя", "Київська Русь та її міжнародні зв'язки", "Пам'ятки історичної та матеріальної культури слов'янських народів (питання вивчення, збереження та їхнього використання)"⁶.

У 1979 р. було проведено Перший літній колоквіум з проблем староболгаристики. Не можна не звернути увагу на такі доповіді: К. Куев "Миграция на старобъл-

гарськите рукописи". И. Добрев "Редакции на евангелски текст". До речі, цей науковець розмежував кілька редакцій на свангельський текст; I) представлена в Ассманівом, Остромировому, Маріїнському, Зографському евангеліях та Савиній книзі; перша правлена редакція (в Добромировому евангелії); друга редакція в Юрієвському, Мстиславовому евангелії; третя, атонська редакція XIV ст. в Чудовському евангелії 1355 р., Рильському 1361 р., Константинопольському 1383 р., представлена в слов Янському рукописі XV–XVIII ст.

Перша комплексна конференція щодо проблем болгарської літератури відбулася в 1979 р. Тоді І. Божилов виголосив доповідь "Златният век на цар Симеон", Ц. Чолова "Шестоднев"⁹ – на Йоан Екзарх като извор на българската история¹⁰.

ХIV Міжнародному літньому семінарі з іноземної болгаристики та славістики для нас становить інтерес довідков. Д. Іванової-Мірцевої "Проблеми на періодизаціята на българских книжковен сзик от донационалната епоха (от IX-X до XVIII в.).

16–19 вересня 1981 р. Випадій педагогічний інститут у м. Шумен проводив симпозіум "Преславська книжкова школа". Там були прочитані цікаві для нас за тематикою, але, на жаль, не доступні доповіді: "Украшения староболгарских кирилловских рукописей" (В. Мавродінов та Л. Мавродінова); "България през IX в. и Кирило-Методиевото дело" (К. Мечев); "Епископ Константин Преславски. Ораторско изкуство и основна цел на творчеството му" (архимандрит Горазд); "Учителното евангелие на Константин Преславски и Кирило-Методиевият свангелски превод" (И. Добрев); "Морфологическая дублетность в Савиня книга (към вопроса за книжковата норма в Преславски книжковен център)" (Є. Дограмаджиева); "К вопросу о лексических особенностях памятников Преславской книжной школы "Шестоднев" Иоанна Эзарха и Изборник 1073 г." (Баранкова); Книжкова школа и книжковое среднє (Богданович Д.); "Рецепция Пролога Иоанна Эзарха Болгарского в древнерусской письменности (С. Матхузерова); "Преславская книжкова школа и формирването на ранната славянска ораторска проза" (Л. Мончев); "Някои особености на апокрифната традиция в старобългарската литература през X век" ("Тасмънни книги" дослідник відносить до Х ст.) (Димитров Д.); "Значение Иоанна Эзарха Болгарского в формировании философско-эстетических основ древнерусской литературы" (В. Б. Кусков).

Новим словом у науці була доповідь Г. Попова "Произведения на Константин Преславски и Климент Охридски", де було відбито дослідження циклу пісень

III. Джерелознавчі галузі знань

На цей симпозіум заявлена, але не була прочитана доповідь Л. П. Жуковської “Оглавление Изборника 1073 г. как источник сведений о фонде литературы, известной славяням X–XI в.”¹⁰

Симпозіум 1984 р. відбиває продовження досліджень (доповідь В. Богсева “Неизвестные преписи на языке Кирило-Методиевских извори” та повідомлення Т. Кристанова про знайдення них в архіві С. Ангрова рукописи практичноного “Библиографически указател за книги, брошюри и журнали за славянските първоучители св. Кирил и Методий, 1800–1900 г.”¹¹).

Болгарія була першою країною в ранньосередньовічній Європі, яка зберегла і створила умови для розвитку та увіковічнення писемності й книжності народної слов’янської мови. Тривалий час вона відігравала роль найбільшого центру слов’янської книжності та культури.

Багата писемна культура Болгарії відрізнялася писемним різноманіттям: у IX–X ст. були поширені рукописні книги, писані грецькими, глаголичними, латинськими писемнами. На численних надгробках і досі зустрічаються рунічні написи¹².

Для епохи царя Симеона характерний розмах церковного будівництва, поширення монастирів (як і через кілька століть за добу Ярослава Мудрого). Розгорталася книжкова діяльність.

“Золоте століття” відіграло принципову роль в історії всієї Східної Європи. В ці часи було утворено основний фонд староболгарської літератури¹³.

“Най-крупні синтаксичні произведения от “Златния век” на болгарската литература ще съдействува за изясняване лексикалните особености на паметнице от Преславската книжкова школа. Превърнат от Кирил и Методий от език говорим в език литературен, старобългарският език намерил почва за разпространение най-пред във Великоморавия и Панония посредством донесените от драмата брата литургични книги. След 886 г. в качеството си на книжковен език той получил общославянски характер в смисъл, не изпълнявал на всяка една и съща функция на език църковен и литературен”¹⁴.

У 863 р. книжкою резиденцією та столицею Болгарії став Преслав¹⁵. Пліска, Преслав, Охрид вважаються колишкою староболгарської орігінальної, перекладної, світської, церковної, “офиційної та неофіційної книги”¹⁶. “Преславска и Охридска България с учителка на руските славяни на знание и писменост на роден славянски език”¹⁷. У 886 р. до Пліски, другої болгарської столиці, прибувають учні Кирила та Методія – Климент, Наум, Сава, Ангеларий, Лаврентий.

Болгарські традиції Преславської книжкової школи відіграли суттєву роль у культурі слов’ян, зокрема Київської Русі¹⁸, впливнули на створення образів літературних героїв, на літературні жанри. Для письменників Преславської школи, на думку В. Всичева, характерний теологічний транспонденталізм та універсалізм¹⁹. Її тра-

диції простежуються в Тирновській, а також у Софійській книжковій школі (XVI ст.)²⁰.

Логічне притуллення М. Щепкіною²¹, що під час війни (968–971) між імператором Іоанном Цимісхієм і князем Святославом²², котрий підправив Преслав, частину Симонівської бібліотеки було перенесено в Константинополь, де вона зберігалася до смерті Іоанна Цимісхія в 986 р.²³ Більше того, “після шлюбу царини Анни з Київським князем Володимиром, здійсненим за імператора Василія II, в результаті договору слов’яни більшу частину книжок з цієї бібліотеки перенесли в Київ, доказом чого є російські (треба: давньоруські. – Н. С.) записи XI–XII ст.”²⁴ Для IX–X ст. характерні значна кількість перекладів житій та слів Іоанна Златоустого, Василія Великого, Григорія Богослова, Ефрема Сіріна. Євсевій Кесарійського, Анастасія Сінайта та ін. Ця діяльність позитивно вплинула на піднесення освіченості в болгарському суспільстві.

Вищевказаний ім'я ми зустрічаємо в Збірнику Святослава 1076 р.²⁵, який ми можемо розглядати як джерело для вивчення літературних і книжкових зв’язків між Старою Болгарією та Київською Руссю.

Твори Преславської книжкової школи мали свої особливості: синонімічне варіювання, структурні та семантичні ознаки, природничо-наукова термінологія, свій склад словоутворюючих гнізд тощо.

Важливим питанням є грецька основа перекладів, здійснених Константином і Мефодієм, іхніми учнями й послідовниками. Йдуть роки, а вчені продовжують говорити про передчасність порушення цього питання (настільки воно складне), інколи навіть про його невіршність взагалі. Не вивяснені, не реконструйовані на основі всієї рукописної традиції ті первинні тексти, що були створені в процесі перекладу Кирилом та Мефодієм²⁶, свідчать про те, що роботи з реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого вистачить на не одне покоління дослідників, а ми переїдемо тільки на самому початку цієї шляхи по його моделюванню. Та “Навіть повне знання всієї рукописної традиції може не забезпечити всіма необхідними умовами реконструкції протографа в усіх його деталях. Внутрішньотекстові свідоцтва не завжди дають можливість вибрати одне з двох суперечиних читань <...>, “грецький оригінал не є величина відома – це сила рукописних варіантів, що важко піддається систематизації <...>, спонтанно і незалежно виникають подібні передбудови тексту <...>. Підбираючи варіант до варіantu, можна скласти з них строкатих шматків ніколи не існуючий слов’янський текст грецького оригіналу. Проблема дослідження буде підмінена питанням щодо зведення кінців з кінцями”, отже, зіставляти потрібно “ні слов’янський список з грецьким списком, а слов’янський текст з грецьким текстом”²⁷.

Оскільки стали створення книжкової староболгарської мови вже історично задокументовані, ми не спинаємося на цих відомих моментах. Звернемо тільки увагу, що ця мова “виникла в межах чужої держави –

III. Джерелознавчі галузі знань

Візантії”²⁹, яка з часом посіла місце письмової мови Великої Моравії та Паннонії і повернулася в Болгарію. К. Дограмаджиева називає це фактором екстрапігвістичними. Вона зазначає, що писемність перших двох з них прямо не засвідчена. Збережені “тільки пам’ятки третього етапу: приблизно двадцяти рукописів і понад сорока написів”³⁰.

Староболгарські книги, які потрапляли в Київську Русь, об’єднували єдина книжкова традиція – орфографічна норма в правописанні, графіка в стандарти типу і форми написання.

Твори, запроваджувані в релігійний, культурний, науковий, широкий обіг у Київській Русі, для яких джерельною базою слугувала стара Болгарія, були різні за обсягом, змістом, призначенням, характером, написанням та ін.

Щодо того, які саме пам’ятки перейшли на Русь, можна судити і за їх фонетичними особливостями. Так, однослов’я пам’ятки зъ застосовувалися в Східній чи в Північно-Східній Болгарії. Зустрічаються вони і на Русі після 988 р. (тобто, після прийняття християнства).

Болгарські книжники слугували взірем для давньоруських книжників. Останні застосовували всі орфографічні засоби, що виробили “давньоболгарські писці з часом яку Східній, так і в Західній Болгарії. Внаслідок цього в XI в. уже було представлено три великі школи давньоруських писців: 2 однослов’я школи, 1 двоєрова. В пам’ятках з однослов’ями школами за винятком РЕ виявляється тільки початкова фаза “обрусіння” давнього болгарського правопису”³¹.

Причому однослов’я школи, скоріше за все, застосовувалися, мабуть, не тільки в церковно-книжковій царині, а й у побутових потребах (наприклад, берестяні грамоти (Новгород), спіграфічні матеріали).

“Однослов’я школи, які не відповідали такою мірою давньоруській фонетичній системі, як двоєрова школа, поступово витіснялися рукописами, що належали до двоєрової школи”³². Її переваги швидко усвідомили давньоруські книжники. “Повний і консеквентний переход від однослов’я школі до двоєрових був одним з найважливіших моментів історії давньоруського правопису”³³.

Логічно припустити, що бібліотека Ярослава Мудрого³⁴ водночас виконувала і роль своєрідної школи для давньоруських книжників, де вони самі підвищували рівень власної освіти³⁵.

Ю. Бегунов поділяв давньоруські твори залежно від іхнього призначення на видання: літературознавчі, з історії, лінгвістичні та ін.

Різноманітні були жанри цих творів: повчання, поетичні, полемічні, правні, літописні, черепчі твори та ін. При чому, кількість варіантів списків одного і того ж тексту могла бути великою істотною. Стосовно повчань, то це було спричинене тим, що вони призначались для практичного використання.

1. Давньоболгарські джерела в бібліотеці Ярослава Мудрого ми поділило на дві великі групи: оригінальні

твори давньоболгарських письменників, перекладені давньоруськими книжниками зі староболгарської на давньоруську мову (І); твори, перекладені давньоболгарськими письменниками з грецької та інших мов на староболгарську мову і які були зі староболгарської мови в скрипторії бібліотеки Ярослава Мудрого перекладені давньоруськими книжниками на давньоруську мову.

Як і твори, що прийшли на Русь, так і авторів, твори которых опинилися в Київській Русі, ми поділяємо на болгарських і тих авторів, чиї праці були перекладені.

Отже, в першу групу включимо: Св. Кирил, Св. Мефодій, Кирил Преславський, цар Симеон, Козма Пресвітер, Наум Охридський, Фокс, Тудор Докс, Чорноризець Храбр, пресвітер Ioann, пресвітер Григорій, складач Суспасльського збірника, а також перекладачі “Паренесіса” Ефрема Сірина, “Катехізиса” Кирила Ерусалимського, “Повчань” Василя Великого.

За Іоакімовським літописом³⁶, болгарський цар Симеон прислав у Київську Русь не тільки вчених ієреїв, а й чимало книжок (цар Симеон (893–927) сучасник київського князя Олега (882–912) та Ігора), відправив у Київ “просвітених духовниці и много книги”³⁷.

Б. Ангелов назначає: “Българското книжовно про никоване в Русия се залива след завладяването на България от Византийската империя. Там емигрират много книжовници, културни и църковни дейчи, колкото относят със себе си ръкописи и икони, включват се в културния живот на руската държава, приложат спомогат за културния възход на руския народ, така хубава очертан в ПВЛ <...>³⁸”. Болгарський учений вважає, що твори, які були поширені на Київській Русі, сягають корінням на чирила та Мефодія, часів походів Святослава в Болгарію (968, 969), вказуючи не тільки на нерозробленість наукою цього питання, а й навіть нехтування ним³⁹.

Поодинокі акти передачі перетворилися на потік книжкових творів після офіційного прийняття Русської християнства в 988 р. і стали нагальною необхідністю широкого і максимально швидкого введення слов’янської писемності.

Саме в ті часи князь Володимир створює в Києві спеціальні училища для навчання дітей. Е. Зіков висловлює припущення, що в цій установі викладали вчителя із Болгарії, котрі, зрозуміло, везли із собою в Київську Русь свої книжки, необхідні для роботи. “Знову з таки з Болгарії і знову ж зі своїми книжками появилися на Русі ѹ духовники, частини з яких змушена була покинути свою країну після пограплення болгарської держави під візантійський гніт (1018 р.). Серед прибувших з Болгарії освічених людей були безперечно і такі, які добре володіли грецькою мовою і могли перекладати грецькі твори різного змісту для потреб світських та церковного влади в Київській Русі”⁴⁰.

У ці роки (наші літописи вказують на 1017 р., як на рік початку будівельних робіт зі зведення Софійського собору) Ярослав Мудрий розпочинає будівництво князівської бібліотеки⁴¹. Й міграція освічених болгар дуже

III. Джерелознавчі галузі знань

важко і позитивно впливає на розвиток книжної та бібліотичної справи в Київській Русі.

“Серед книжок, що прийшли із Болгарії, про які з достовірності відомо, що вони були відомі російському (треба давньоруському. – Н. С.) суспільству XI ст., можна назвати Остромирове Евангеліє <...>. З Болгарії проникали, ймовірно, деякі твори літописного характеру⁴⁴, що висвітлювали моменти історії болгарської держави. Саме з таких творів черпав, мабуть, відомості і перший російський (потрібно: давньоруський. – Н. С.) хронограф Нестор, в творі якого “Повість временних літ” міститься дані про історію Болгарії” (хрещення, війни царя Симеона з Візантією тощо)⁴⁵.

Ті сліди латинських впливів⁴⁶, які зустрічаються в календарі Остромирового Евангелія, деякі вчені пояснюють відомими фактами із болгарської історії третьої чверті IX ст. Про це язок Остромирова Евангелія з бібліотекою Ярослава Мудрого свідчить той факт, що мініатор фронтиспісу та перші 23 аркуші тексту, які складають Евангеліє-апрокос, пов’язані з Києвом⁴⁷.

“Давня Русь – це, підкреслює Д. С. Лихачов, – цілій світ з широкими культуристичними зв’язками й складними процесами розвитку, що урізноманітнювало її обличчя по стolіtтях і областях. І разом з тим Давня Русь була повна пошукув і прагнень”⁴⁸.

Звернемо ще раз увагу на відомий факт, оскільки він має значення для логіки нашого дослідження. Та ні в Болгарії епохи “золотого століття”, ні в Київській Русі тогочасна візантійська література по суті не була відома. Болгарські та давньоруські книжники, відбираючи для перекладу матеріали, орієнтувалися переважно на авторів IV–VI ст. Причини цього детально досліджені І. П. Сръмним та Д. С. Лихачовим.

До сприйняття світської, сучасної для себе, літератури давньоруський читач, ранній християнин, не був підготовлений ні своїм внутрішнім станом, ні оточуючим світом. Аналізуючи беззсрочно позитивні впливи болгарської книжності на давньоруську, не оминемо того факту, що вони були настільки сильними, що причинили обмеженість, на думку А. Н. Робінсона, припущення “культурним кіл Давньої Русі до візантійської літератури, в особливості світської, а через іс – до античної спадщини.

До причин початкового несприйняття Руссю світської літератури близько за концепцією, та все-таки де що інакше підходить Д. С. Лихачов. Він вважає, що гамма літератур визначалася тільки ранньохристиянськими поглядами давньоруського населення. А. Н. Робінсон же підкреслює, що це несприйняття світської літератури, крім усього, ще й є виявленням “ранньої відмінності слов’янських літератур (крім польської, а потім і чеської) європейського Сходу від латиномовних католицьких літератур ранньофеодального Заходу”, значаючи, що ця відмінність продовжувала відігравати суттєву роль і в подальшому розвитку європейських літератур аж до споки Ренесансу.

На Русь ішло нове християнське світосприйняття, нова філософія.

Д. С. Лихачов указував на швидку появу на Русі “зрілої” літератури, на перенесення з Болгарії “цілих творів” і рукописних книжок, оскільки давньоруське підґрунтя мало основи для такого процесу⁵⁰.

Однак Д. С. Лихачов застерігав, що “руська література виникла зовсім не в результаті перенесення до нас (тобто, в Київську Русь. – Н. С.) творів візантійської і болгарської літератур, зовсім не за принципами механічними та вигадковими, а як результат одержання на Русі християнської освіченості й не просто продовження перекладної літератури. Вона народилася із внутрішньої потреби класового феодального суспільства Давньої Русі.

Саме з Болгарії прийшло на наші землі кириличне письмо. Пізніше залишив підтвердjuвальний запис 1047 р., що існування за його часів глаголичних рукописів у Київській Русі.

Майбутні комплексні дослідження розв’яжуть усі проблеми текста, мови, орнаментики давніх рукописних книг.

Звичайно, сьогодні на порядок денній варто було б поставити мету видання чи хоча б створення електронної версії давньоболгарських джерел, які, ймовірно, були у фондах Ярославової бібліотеки. Здійснення цієї пропозиції мало реалізовуватися за тими етапами, що пропонував свого часу М. Ю. Брайчевський стосовно видання великоннязівського архіву, який, на нашу думку, був первіним державним архівом. Доречно нагадати цю послідовність:

“а) повне відтворення автентичних текстів, що дійшли до нас;

б) відтворення фрагментів чужих текстів, які містять виклад документів, що текстуально до нас не дійшли;

в) реєстр документів (та їх копій), які згадуються в інших джерелах або існування яких впливає з наявних даних;

г) реєстр літературних та публіцистичних творів, які напевно або правдоподібно зберігаються в архіві”⁵¹.

Такого принципу необхідно дотримуватися і при створенні зведеного каталогу давньоболгарських джерел, що знаходилися в імовірному фонду бібліотеки Ярослава Мудрого. Його реконструкція здійснюється нині в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського в контексті комплексної програми “Київська Русь”⁵².

¹ Робінсон А. Н. Эпос Киевской Руси в соотношениях с эпосом Востока и Запада (народная оригинальность и международная типология) // Известия литературы и языка, 1967. – Т. 26. – Вып. 3; Робінсон А. Н. Литература Киевской Руси среди европейских средневековых литератур (типология, оригинальность, метод) // Славянские литературы, VI Международный съезд славистов. – М., 1968; Гудий М. К. Мировое значение русской литературы. Стенограмма публичной лекции. – М., 1941. – С. 3, 25.

III. Джерелознавчі галузі знань

- ² Темчин С. Текстологическая история Баницкого Евангелия по данным внутренней реконструкции // *Paleobulgaria* (Старобългаристика). – 1977. – Т. 21. – № 1. – С. 49.
- ³ Темчин С. Текстологическая история Баницкого Евангелия по данным внутренней реконструкции // *Paleobulgaria* (Старобългаристика). – 1977. – Т. 21. – № 1. – С. 48; *Он же. Текстологическая история Баницкого Евангелия по данным внутренней реконструкции // Paleobulgaria* (Старобългаристика). – 1977. – Т. 21. – № 1. – С. 48–62; *Лихачев Д. С. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI–XII века*. – М., 1978. – С. 15.
- ⁴ Ясин Н. В. Образцы языка церковно-славянского. – СПб., 1882; С. 51. Прим.
- ⁵ Попов К. Проблемите на славянската историческа, културна и литературна общност, на историята на славянските литератури и на общото и сравнително славянско литературогроздание пред VIII Международни конгрес на славистите. Загреб-Любляна, 4–9 септември 1978 г. // *Език и литература*. – 1978 – № 5. – С. 104–122.
- ⁶ Тематика на IX Международни конгрес на славистите в Киев 15–20. Х. 1979 г. // Там само. – 1980. – № 1. – С. 112.
- ⁷ Николева С. Първият летен колоквиум по старобългаристике // Там само. – 1979. – № 1. – С. 123–125.
- ⁸ Николева С. Първият летен колоквиум по старобългаристике // Там само. – 1979. – № 1. – С. 123.
- ⁹ Попов К. Първа комплексна конференция по българистике // Там само. – 1979. – № 5. – С. 96–98.
- ¹⁰ Димитров П. Симпозиум „Преславска книжовна школа“ // Там само. – 1982. – № 1. – С. 124–126.
- ¹¹ Бъргева С. Симпозиум за изворите за живота и делите на Кирил и Методий // Там само. – 1984. – № 2. – С. 121.
- ¹² Байрамова М. Старобългарските надписи от епохата на първата българска държава // Там само. – 1982. – № 1. – С. 65.
- ¹³ Велчев В. Традициите на Преславската книжовна школа в историята на старобългарската литература // *Език и литература*. – 1984. – № 6. – С. 2.
- ¹⁴ Велчев В. Търновската книжовна школа и предренесансовото движение на Балканите, Търновска книжовна школа // София, 1974. – С. 40.
- ¹⁵ Гъльбъзов И. Преслав в историята на стария български книжовен език // *Преслав* (сборник). I. – София, 1968.
- ¹⁶ Ангелов Д. Крещение Киевской Руси и дело Кирилла и Мефодия // *Старобългаристика*. – 1988. – Т. 12. – С. 3.
- ¹⁷ Мечев К. Кирилометодиевска мозаика. Бележки и разминалки от ръкописния отдел на Публичната библиотека М. Е. Салтикова-Шедрина в Ленинград // *Език и литература*. – 1979. – № 5. – С. 12.
- ¹⁸ Велчев В. Традициите на Преславската книжовна школа в историята на старобългарската литература // *Език и литература*. – 1984. – № 6. – С. 4.
- ¹⁹ Георгиев Е. Иоанн Экзарх български – философ-идолог восходящегофеодализма в Средневековой Болгарии // *Старобългаристика*. – 1980. – Т. 4. – № 4. – С. 20.
- ²⁰ Велчев В. Традициите на Преславската книжовна школа в историята на старобългарската литература // *Език и литература* – 1984. – № 6. – С. 4; *Ваклинов С. Формирование на старобългарската култура VI–XI вв.* – София, 1977. – С. 222–227; Гъльбъзов И. Ранни школи на стария български книжовен език // *Български език*. – 1968. – № 213. – С. 148.
- ²¹ Велчев В. Търновската книжовна школа и предренесансовото движение на Балканите, Търновска книжовна школа // София, 1974. – С. 243.
- ²² Цептина М. К изучению Изборника 1076 г. // *Изборник Святослава 1076 г.–М.*, 1977. – С. 220–234.
- ²³ 24а. Шутенко Н. Помісна православна церква // Укр. церковно-іст. журн. – 2001. – № 1. – С. 105.
- ²⁴ Николова С. Дело Кирилла и Мефодия и развитие българской средневековой литературы // *Старобългаристика*. – 1992. – Т. 16. – № 2. – С. 14; Солонська Н. Г. Автори книг бібліотеки Ярослава Мудрого: біографічні матеріали // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 7. – К.: НБУВ, 2001. – С. 333–384.
- ²⁵ Солонська Н. Г. Автори книг бібліотеки Ярослава Мудрого: біографічні матеріали // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 7. – К.: НБУВ, 2001. – С. 333–384.
- ²⁶ Баранкова Г. Лексикални особености в памятници от Преславската книжовна школа. Изборник от 1073 г и Шестоднев на Йоан Екзарх Български // *Език и литература*. – 1982. – № 1. – С. 48.
- ²⁷ Алексеев А. А. О греческой основе славянских библейских переводов // *Старобългаристика*. – 1984. – Т. 8. – № 1. – С. 3.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Дограмаджиева К. Свообразие этапов книжного старобългарского языка // *Старобългаристика*. – 1981. – Т. 5. – № 1. – С. 55–62.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Богданович Д. Книжовна школа и книжовне срединце // Там само. – 1983. – Т. 7. – № 4. – С. 106–109.
- ³² Том И. К изучению одноверхых памятников XI в. // Там само. – 1980. – Т. 4. – № 2. – С. 27.
- ³³ Том И. К изучению одноверхых памятников XI в. // Там само. – 1980. – Т. 4. – № 2. – С. 26–30.
- ³⁴ Там само. – С. 27, 28.
- ³⁵ Пещак М. М. Бібліотека Ярослава Мудрого ї відродження в ній бібліографічного опису // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 2.– К.: НБУВ. – 1999. – С. 219–217; Солонська Н. Г. Літописні джерела до історії формування бібліотеки Ярослава Мудрого // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий зб. наук. пр. Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни*. – К., 2001. – С. 209–232.
- ³⁶ Потроцька В. Г., Солонська Н. Г. Від бібліотеки Ярослава Мудрого – до Національної бібліотеки // *Диво слово*. – 2001. – № 10. – С. 66–69.
- ³⁷ Бегунов Ю. Необходимость от критически издания на памятниках на старобългарската литература от IX–XIII в. / *Език и литература*. – 1965. – Т. 20. – № 1. – С. 51–56.
- ³⁸ Епископ Макарий Винницкий. История Русской Церкви. – Т. 1. – СПб., 1857. – С. 211.
- ³⁹ Ангелов Д. Славянский свят през IX–Х в. и делето на Кирил и Методий в книжовната традиция // *Старобългаристика*. – С. 11.
- ⁴⁰ Ангелов Б. Кирил и Мефодий в старата руска литература (XI–XIV в.) *Paleobulgaria* / *Старобългаристика*. – Т. 4. – 1980. – № 4. – С. 18.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Зыков Э. Г. Заметки о русско-болгарских литературных связях старшей поры (Х–XI вв.) // *Русско-болгарские фольклорные и литературные связи*, I – Л., 1976. – С. 11.
- ⁴³ Солонська Н. Г. І була там, наче мед у сотах, мудрість одвічна. Бібліотеці Ярослава Мудрого – 965 років // *Президентський вісник*. – 2002. – № 43 (211); *Вона ж. Книгознавчі читання* в НБУВ, присвячені реконструкції Бібліотеки Ярослава Мудрого // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 1. – С. 46–47; Папонська-Васи-

III. Джерелознавчі галузі знань

- леко Н. Д. "Київ "столиця град" Володимира та Ярослава". Доповідь прочитана на засіданні пленуму Музею-архіву передової доби історії Києва 12 серпня 1942 р. (ІР НБУВ, ф. 42, № 12. Машинопис. - 1942. - 12 серпня) // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 2. - 1999. - С. 327-354; Соловська Н. І. Переднє слово / Антонович Д. - Нью-Йорк; Віденсь: К: НБУВ, 1995. - С. 3-6.
- ⁴⁵ Павленко С. О., Соловська Н. Г. Літописознавство в Україні в 50-90-х рр.: апогеївський огляд матеріалів "Українського історичного журналу" (1957-1998) // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 3. - 2000. - С. 120-147.
- ⁴⁶ Зильк Е. Г. Заметки о русско-болгарских литературных связях старшей поры (Х-XI вв.) // Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. I. - Л., 1976. - С. 5.
- ⁴⁷ Snedovski Th. The latin Missions in Bulgaria in 866-870 / / Palaeobulgaria, II, 1978. № 1 - P. 39-55; № 2. - P. 39-51.
- ⁴⁸ Жуковская Л. П. Текстология и языки древнейших славянских памятников. - М., 1976. - С. 253-263; Пучко В. Функциональная роль и художественная концепция декора Островомира Евангелия // Старобългаристика. - 1983. - Т. 7. - № 1. - С. 23.
- ⁴⁹ Пучко В. Функциональная роль и художественная концепция декора Островомира Евангелия // Старобългаристика. - 1983. - Т. 7. - № 1. - С. 3.
- ⁵⁰ Лихачев Д. С. Заметки и наблюдения. Из записных книжек разных лет. - Л.: Сов. писатель, 1983. - С. 498.
- ⁵¹ Лихачев Д. С. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI - XII века. - М., 1978. - С. 15.
- ⁵² Дубровина Л. А., Ясулайтис В. А. Использование математических методов и средств вычислительной техники в кодикологических исследованиях рукописных книг // Информатика и паковедение. Тез. докл. Весенен. науч. конф. - Тамбов, 1988. - С. 118-122; Дубровина Л. А. Кодикология та комп'ютеризація: актуальні проблеми камераальної археографії // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тез. доп. Республіканської наради, груд. 1988 р. - К., 1988. - С. 212-213; Она же. Рукописная книга: проблемы кодикологии и автоматизации // Научно-технический прогресс, исторический опыт, современность. Взаимодействие технического и социального прогрессов в эпоху феодализма. - Свердловск, 1989. - С. 54-55; Она же. Историко-кодикологические исследования в библиотеке и проблемы комп'ютеризации описания рукописной книги // Перспективы развития библиотечного дела в Укр. ССР: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф. (16-18 окт. 1990 г.). - К., 1990. - Ч. 1. - С. 79-81.
- ⁵³ Брайчевський М. Ю. Київський великохрізівський архів Х-XIII ст // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тез. доп. Респ. наради. Груд. 1988. - К., 1988. - С. 104-106.
- ⁵⁴ Омельчук В. Ю. Національна бібліографія України: Тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібл. вісн. - 1995. - С. 1-13; Ощепенко О. С. Електронна культурна спадщина: ретроспекція і перспектива // Електронні зображення та візуальні мистецтва (доповідь). ЕВА. 2002. - Київ / Міжнар. наук.-навч. центр ЮНЕСКО інформаційних технологій та систем НАН і Міністерства освіти і науки України.

Ніна Береговська

ПІД ДАМОКЛОВИМ МЕЧЕМ РЕФОРМИ

Процеси перебудови всіх форм соціально-економічного, культурного та національного життя, які переживала Україна за періодниці десятиріччя, втягували у свою орбіту і наукові бібліотеки.

Сумнозвісна реформа вищої школи 1920-х рр. важко вплинула на їх діяльність та існування. На жаль, відсутність архівів, обмаль публікацій у спеціальній періодиці того часу не дозволяло дослідити цей період в історії вузівських бібліотек України і Харкова. З розумінням для нас причин ці роки залишаються "білою плямою" в історії бібліотекознавства.

Зніщення університетів, як "архайчної", "середньовічної", "схоластичної" освіти, (яких тільки приналежливих ярилів не клісли університетам ідеологія реформи!) було пов'язане, крім змістовних аспектів вишівської реформи, з безумовною необхідністю наявності у новостворених інститутах учбово-допоміжних установ. Найнагальнішою потребою було створення бібліотек. Але вони, як складна структура, не створюються за бажанням чиновників, на потребу часу. Зрозуміло, що єдиним джерелом створення бібліотек нової системи освіти мали бути колишні університетські бібліотеки.

1920-1933 рр. - найдраматичніший період в історії Харківського університету. Відокремлення юридичного

і медичного факультетів і організація на їх базі самостійних вузів стало початком зникнення найстарішого університету України. Вже влітку 1920 р. Харківський університет приніс своє існування. Створено натомість Вищі педагогічні курси, а згодом незрозуміла за змістом і цільовим призначенням Академія теоретичних знань через рік свого безславного існування була у 1921 р. реорганізована у Харківський інститут народної освіти (ХІНО), з двома факультетами (професійної освіти і соціального виховання).

Університетська бібліотека залишилась без своєї Alma mater, без організації, яка б опікувалася її. Намагаючись зберегти цінну книжкову колекцію у період, томки старого апарату РНК УСРР своєю постановою (1922 р.) переводить бібліотеку у підпорядкування Наркомосвіті, зокрема, Українки, як органу управління науковими установами. Колишня університетська бібліотека одержує нову назву "Центральна науково-учбова бібліотека" (ЦНУБ). Вона стає загальнодоступною, публічною.

Не зважаючи на негаразди перших перехідних років (відсутність видавничої бази наукової літератури в Україні, мізерні асигнування, надходження і штати, припинення видання "Записок Харківського університета" а, як наслідок, книгообміну, тяжкі умови праці -